MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İkinci Meşrutiyette Parlamento ve Hükümet

Rıdvan Akın (*)

İkinci Meşrutiyet parlamentosu 1876 Kanun-u Esasisi uyarınca iki kamaralı olarak düzenlenmişti: Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Ayan. Anayasal düzene göre Mebusan Meclisi Avam Kamarası işlevini görecek, seçilmiş temsilcilerden oluşacaktı. Osmanlı Parlamentosunun seçkinler meclisi kanadını ise üyeleri doğrudan doğruya padişah tarafından atanacak olan Heyet-i Ayan oluşturacaktı. Bu kurum Osmanlı Devletinin Senatosuydu. 1909 Anayasa değişikliklerine kadar da yasama etkinliği alanında Mebusana göre üst kamarayı oluşturuyordu. II. Abdülhamit, 1878 Martında I. Meşrutiyet'in İkinci Dönem Mebusanını feshetmiş olmasına rağmen, Ayan üyeleri statülerini korumuşlar, hatta Mebusanın kapalı tutulduğu 33 yıl boyunca tahsisatlarını da almışlardı. Hürriyetin İlanı ile Kanun-u Esasinin yürürlükte olduğu beyan edildiği tarihte 1876 Ayanından sadece üç üye hayattaydı. Abdülhamit, I. Meşrutiyette Server Paşa'nın başkanlığında atadığı diğer 24 kişinin boşalttığı Ayan üyeliklerine yeni atamalar yaptı. Meşrutiyet rejiminin kurduğu sisteme göre, Meclislerin birbirinden bağımsız olarak içtimaı mümkün değildi. Ayan Meclisi Mebusanın kapalı olduğu dönemlerde çalışmalarını sürdürmesi söz konusu değildi. Osmanlı Senatosu'nun oturumları da 1909 Anayasa değişikliklerine kadar aleni değildi.

Sistemin Temsilciler Meclisi, Meclis-i Mebusan olarak öngörülmüştü. İlk Meşrutiyetin Mebusan seçimleri bir İntihap Kararnamesi uyarınca yapılmış, ikinci devre Mebusan bir İntihab-ı Mebusan Kanun Layihası hazırlamış, padişahın onayına sunmuş iken dağıtılmıştı. Bu layiha otuz yılı aşkın bir süre tozlu raflarda bekledikten sonra, "ba irade-i seniye" yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Meşrutiyet Devriminin ilk seçimleri bu kanuna göre yapılmıştır.

(*) Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Seçimler iki dereceli olduğundan, seçim sürecinin tamamlanması zaman almış ve parlamento 1908 Aralık ayında açılabilmiştir. İlk seçimlerde Rum ve Ermeni azınlıklar genel oy düzeylerinin çok üstünde başarı kazanmışlar, ilk parlamentoda yüksek oranda temsil edilmişlerdir.

On yıl süren İkinci Meşrutiyet döneminde üç yasama dönemi (devre-i teşriiye) gerçekleşmiş, 1908, 1912, 1914 yıllarında seçimler yapılmış, Trablusgarp ve Balkan Harbinin en hummalı döneminde meclissiz bir dönem yaşanmıştır. Üç döneme yayılan yasama faaliyetinin toplam süresi bu on yıl içinde 4.5 yıldan daha fazla olamamıştır.

Birinci dönemde seçilmiş bulunan 275 Mebustan 140'a yakını İttihat ve Terakki ile ilintili sayılabilir. Ancak bu dönemde parti bağlarının çok disiplinli olduğu söylenemez. Hatta çoğunluk partisinin önderliği ve merkez yönetimi bile gizli kalmayı tercih etmiştir.

Her üç mebusan dönemi de fesih ile sonuçlanmıştır. 1912'de feshi müteakip seçimler yeniden yapılmış ve Mecliste büyük bir İttihatçı ekseriyeti ortaya çıkmıştır. Bu seçim yaygın baskılar nedeniyle tarihimizde "sopalı seçim" olarak bilinmektedir. Seçilmiş 270 milletvekilinden sadece 15'i muhalif siyasi partilere mensuptur. Ancak bu büyük ekseriyet İttihatçı çoğunluk için faydalı olmamış, tersine yürütme gücü (vükela) karşıt siyasal güçlerin eline geçmiş, Küçük Sait Paşa'nın istifası ile boşalan sadaret makamına geçen Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mebusanı Ayandan sağladığı bir tefsir kararının yardımı fesih etmiştir. Sultan Reşat'tan irade-i seniyeyi alırken zorlanmıştır. Fesih 4 Temmuz 1912 tarihinde gerçekleşmiş, 1914 baharına kadar da bir daha parlamento toplanamamıştır. Bu tarihte toplanan üçüncü dönem Mebusan Meclisi ilk iş olarak Anayasanın 69. maddesini tadil ederek yasama süresini 1 yıl uzatmıştır. Bu Meclis de, Mondros Mütarekesinden sonra 21 Aralık 1918'te Sultan Mehmet Vahidettin tarafından fesih edilecektir.

Başlangıçta Meclisler oldukça kozmopolit bir yapı göstermişlerdir. İmparatorluğun çok uluslu yapısı bunu zorunlu kılmıştır. Ancak Devletin dağılma sürecine girmesi, "vahdet-i anasır" ilkesini kısa zamanda ütopyaya dönüştürerek, müslüman unsur dışındaki ögelerin tedricen tasfiyesi gerçekleşmiş; 1917 Arap bağımsızlık hareketi ile de Osmanlı Devleti ve onun parlamentosu sadece Türk-İslam ögelere indirgenmiştir.

Mebusan Meclisleri içinde Birinci Devre (1908) en kozmopolit yapıda olanıdır. Bu mecliste 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Musevi, 3 Sırp, 1 Ulah mebus vardır.

Boşo, Vartes, Kirkor ve Zöhrap efendiler Meclisteki gayrimüslim temsilinin renkli simaları olmuşlardır. Hatta Meclis başkanvekillerinden ikisi Rum (Aristidi ve Emanuelidi efendiler) biri Ermenidir (Hallaçyan Efendi). Dört

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Arap kökenli milletvekili de yıllar içinde başkanvekilliği görevinde bulunmuşlardır.

Mebusan Meclisi başkanlığı oldukça önemli bir mevkidir. İlk dönemde Mebusan'ın başkanını gösterilen adaylar arasından, Ayan Meclisinin başkanını ise doğrudan doğruya padişah atamaktaydı. Sultan Abdülhamit'in ilk yasama döneminde başkanlığa Jön Türk hareketinin önderi ve ideologu Ahmet Rıza Bey'i getirmesi anlamlıdır. Ahmet Rıza, 1895 sonrası yurtdışında yükselen İttihatçı muhalefetinin sembol ismidir. Otuz yıl boyunca Avrupa'da yaşamış ve Sultan Hamit rejimine en sert eleştirileri Meşveret'te yayınlamıştı.[1]

Şimdi, Meşrutiyet'in iadesi ile birlikte, hareketin ideologu Abdülhamit tarafından Mebusan Reisliğine atanarak yaşanan siyasal olgunun Jön Türk Devrimi olduğu teyid edilmiş oluyordu. Ahmet Rıza Bey'in hızla İttihatçı yapılanmadan uzaklaşması üzerine, parti örgüt içinden Meclis başkanlığına aday göstermiştir. Ünlü İttihatçı Halil Bey (Menteşe), ve Hacı Adil Bey meşrutiyet meclislerinin birinci başkanlık görevini yapmış olan simalar arasında iken Hüseyin Cahit Bey (Yalçın) reis vekilliği görevinde bulunmuştur.

Ayan Meclisi üyeliği Cumhuriyet dönemindeki Tabii Senatörlüğe benzetilebilir. Üyeliğe atanan kişi kaydı hayat bu mecliste görevde kalır. Yeni atanan otuza yakın üye ile çalışmalarına başlayan Ayan'ın ilk meselesi, bu meclisteki geçen müzakerelerin gizliliğinin kaldırılmasıdır. Bir süre sonra yapılacak anayasa değişikliği bu konuyu ele almış ve müzakereleri alenileştirmiştir.

Meclislerin çalışmaya başlamasından sonra iki kamara arasında yetki tartışması çıkmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı meşrutiyeti, ilk özgün modelinde Ayan Meclisini Mebusan Meclisinin üstünde konumlandırmıştı. Yasama sürecinde sırasıyla Vükela ve Ayan başta geliyor, onu üçüncü sırada Mebusan Meclisi izliyordu. İkinci Meşrutiyet bu piramidi değiştirdi. Şurayı Devleti de yasama sürecinden tamamen çıkararak Yüksek İdare Mahkemesi haline getirdi.

Ayan ve Mebuslar Meclisi arasındaki ilk çatışma temsil meşruiyeti

---

[1] Ahmet Rıza Bey kimliği ilginçtir. Uzun süre Jön Türk hareketinin fiili lideri korumunu sürdüren Ahmet Rıza, Devrim sonrası ülkeye döner ve mebus seçilir. Hatta Abdülhamit tarafından 26 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan Reisliğine tayin edilir. Fakat 31 Mart'tan sonra İttihatçı çevrelerle hızla arası bozulur. İttihatçılar onu Yıldız Yağmasının sorumlularından ilan ederler. Daha sonraki dönemlerde milletvekili seçilemez. 24 Ocak 1912'de Ayan'a üye olarak atanır. Dünya Savaşı yıllarında Ayan'da tek kişilik muhalefet partisi gibi çalışır. Mütarekede Sultan Vahidettin tarafından Ayan Meclisi Reisliğine getirilecektir. Daha sonra Milli Kongre üyesi olan Ahmet Rıza Milli Mücadele döneminde Avrupa'dadır. Anadolu ihtilali başarıya ulaşınca tekrar ülkeye döner, fakat Cumhuriyet Devriminden sonra kendisi hiçbir aktif siyasal göreve getirilmeyecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

noktasında çıktı. Bir çok mebus açısından Ayan Meclisi "mansıp" (atanmış) olduğundan milli iradeyi yansıtmamaktaydı. Yasama sürecinde müntehap (seçilmiş) meclisin mansıp meclisten daha yetkili olması gerektiğine dair yaygın bir kanaat vardı. Babanzade Ahmet Naim konuya şu yargıyla noktayı koymaktaydı: "ikinci bir meclisin varlığı milli hâkimiyet ile bağdaşmaz."

Bu tezden hareket eden Mebusan, Ayan Meclisi üye sayısını 45 olarak sabitlemek ve padişahın seçtiği üye sayısını üçte bire indirmek, geri kalan senatörleri de (Ayan Üyeleri) Temsilciler Meclisine (Meclis-i Mebusan) seçtirmek istemiştir. Hatta bazı mebuslar Anayasa değişikleri sırasında, Ayan Meclisini yasama sürecinden tamamen çıkararak, saltanat ve hanedan teşkilatı içinde bir meşveret meclisi düzeyine indirgemek istemişlerdir. Önergeye Dilber Efendi ."Meclis-i Ayan Meclis-i idare (il genel meclisi)" düzeyine indiriliyor diye itiraz etmişti.

Buna Ayan Meclisi'nden bir karşı saldırı ile yanıt verilmiş, Ayan üyesi (sonra başbakan) Damat Ferit Paşa Ayan'ın yetkilerinin artttırılmasını isteyen bir kanun layihası hazırlamıştı. Buna zamanın sadrazamı Küçük Sait Paşa şiddetle karşı çıkmıştır. Bu tartışmada, Sait Paşa'nın, Ayan kökenli olmasına rağmen parlamentonun temsili kanadının zorunlu üstünlüğünü savunması, tarihi vukufunun yanısıra siyasal rejimler konusunda da vizyon sahibi olduğunu göstermektedir. Ayan Meclisi kaldırdığı 1 Kasım 1922 tarihine kadar genel olarak saltanata bağlı tutucu bir çizgi izlemiştir.

Meclisler vükela ilişkisi meşrutiyet idaresinin temelini oluşturur. Mithat Paşa komisyonu daha ilk etütlerini yaparken, Abdülhamit'e vükelanın (Bakanlar Kurulu) sultana değil, Meclislere karşı siyasal sorumluluğunu benimsemişti. Bu öneri saltanatı siyaseten sorumsuz olduğu kadar yetkisiz hale getirecek çok önemli bir dönüşümü sağlamaya yönelik olduğundan Abdülhamit tarafından reddedilmişti. Yani Osmanlı parlamentarizmi, yürütmeyi temsili meclisler karşısında siyaseten sorumlu kılan bir modeli benimsememişti. Vükela Meclise karşı değil, kendisini göreve getiren padişaha karşı sorumluydu. Bu siyasal model meclislerin her iki kanadını da Vükela karşısında güçsüz kılıyordu.

Meşruti idare, 1908 Temmuzunda yeniden inşa edildiğinde hiçbir değişiklik yapılmaksızın sistem çalıştırılmaya başlandı. Osmanlı parlamentarizminin ilk pratikleri Kamil Paşa Hükümeti zamanında yaşandı. Sultan'ın atama iradesine rağmen, bir hükümetin görevde kalabilmesinin itimat oyuna (güvenoyu) bağlı sayılması ilk defa Kıbrıslı Kamil Paşa Hükümetine karşı uygulanmış bir parlamenter pratiktir. Bu uygulama daha sonra Anayasa ilkesi haline getirildi. Bu suretle, vükela padişaha karşı sorumlu olmaktan çıkarılarak Meclis-i Mebusana karşı siyaseten sorumlu mevkiye getirilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Meşrutiyet Devrimi Avlonyalı Ferit Paşa'nın sadareti dönemine tesadüf etmişti. Siyasal konjonktür bu şekilde değişince, saltanatı boyunca defalarca yaptığı üzere, 1903'te göreve getirdiği Avlonyalı Ferit Paşa'yı sadaretten azletti. Balkanlarda yükselmekte olan olayları istişare etmek üzere en çok güvendiği iki vezirini Mabeyn'de kabul etti.[2] Bunlar daha önce uzunca sürelerle görev verdiği Küçük Sait ve Kamil paşalardı.[3] Bu görüşmede, olayların bastırılmasının her tarafı sarmış bulunan fiili "Hürriyet İlanının" kabulü ile mümkün olduğu konusunda fikir birliğine varıldı. Mebusan seçimlerinin en kısa zamanda yapılmasını irade buyurarak, sadarete altıncı kez Sait Paşa'yı getirdi. Ülkeyi saran anarşik hürriyet ortamı tecrübeli paşayı ürkütmüş olmalı ki, 6 Ağustos 1908'de sadaretten ayrıldı.

Padişah bu kez, artık su yüzüne çıkmış bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hayır diyemeyeceği bir başka ismi öne sürdü: Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa. Bir anlamda İkinci Meşrutiyetin ilk sadrazamı Kamil Paşa olmuştur denebilir. Kamil Paşa iki kez istibdat sadrazamı olmuş, görece uzun sürelerle bu mevkide kalmıştı. Şimdi her ne kadar zat-ı şahane kendisini sadarete getirmişse de, hesap verme durumunda olduğu siyasal güç iki kanadı bulunan Meclis-i Umumi idi. Kamil Paşa bu durumun tam manasıyla farkında değildi.

Kamil Paşa'nın sadareti parlamento usullerinin ilk kez heyecanla uygulanacağı bir dönem olacaktı. Dış politikada ise krizler peş peşe birbirini izleyecektir. Berlin Barışından sonra "hâkimiyet-i siyasiye" ilkesi sayesinde elde tutulabilmiş Osmanlı topraklarında ayrılıkçı hareketler alevlenmeye başlayacak, parlamentoda Arnavut, Arap, Ermeni, Rum mebuslar bu istemlerin yarı-resmi sözcülüğüne soyunacaklardır. Osmanlı İmparatorluğunun birliğini sağladığı ileri sürülen "vahdet-i anasır" düsturu hızla çatırdamaya daha Kamil Paşa devrinde başlayacaktır. Bulgarlar, Berlin Barışı ile elde ettikleri özerklik statüsünü bağımsız devlete tahvilde gecikmeyeceklerdir. Bulgar Prensliğinin payitaht nezdindeki kapı kethüdası Keşof Efendi'nin İstanbul'dan ayrılışı, Bulgar bağımsızlığı ile noktalanacaktır. İngiliz siyaseti güden tecrübedide Kamil Paşa'nın, "elbet bizi bir barıştıran bulunur" sözleri Bulgaristan'ın imparatorluktan kopabileceğine ihtimal vermediğini göste-

---

[2] *Sadrazam Sait Paşa'nın Anıları*, Notlayarak Yayına Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, İstanbul, 1977, s. 309.

[3] Kamil ve Küçük Sait Paşalar birbirlerinin rakibi idi. Bu nedenlerle istibdat ve Meşrutiyette çeşitli sebeplerle karşı karşıya geldiler. Bu konu ile ilgili olarak bkz. *II. Abdülhamid'in Sadrazamları Kamil Paşa ve Sait Paşa'nın Anıları, Polemikleri*, Yayına hazırlayan: Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1991. Bu çalışmaya temel olan ana kaynaklar şunlardır: *Kamil Paşa'nın Siyasi Hatıratı, Matbaa-i Ebuzziya, 1329; Sait Paşa'nın Kamil Paşa Hatıratına Cevapları*, İstanbul, Tanin Matbaası, *1327; Kamil Paşa'nın Ayan Reisi Sait Paşa'ya Cevapları*, Matbaa-i Ebüzziya, *1327*.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rir. Meşrutiyetin ikinci ayı dolmadan 22 Eylül 1908'de Bulgaristan Osmanlı Devleti ile kaderini ayıracaktır. Arnavutlar açısından ise ayrılık saati Balkan Savaşlarıyla gelecektir. Uzunca bir süre Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun nüfuzu altında yaşayan Bosna-Hersek 5 Ekim 1908'de ilhak edilmiş, Kamil Paşa Hükümeti olayı düvel-i muazzama nezdinde protesto etmekten başka bir şey yapamamıştır.

Seçim süreci tamamlanıp parlamento açıldığında, Osmanlı parlamentarizminin ilk başbakanı Kamil Paşa olacaktır. Parlamentoda tatlı bir heyecan havası esmektedir. Mebuslar Sultanın da parlamentoya gelip "meşrutiyet üzerine yemin etmesi gerektiğinde ısrar edince", padişahın 1876'da yemin ettiğini, tekrarını talep etmenin doğru olmadığını ifade edecektir. Yemin olayından sonraki ilk Vükela-Mebusan karşılaşması ise 30 Aralık 1908 itibariyle Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in verdiği istizah önergesiyle gerçekleşecektir. Önerge, meclisin açılmasından 11 gün sonra verilmiştir ve Girit sorunu dâhil iç ve dış siyaset konularını içermekteydi. Paşa ertesi gün parlamentoya gelmiş ve kısa bir konuşmadan sonra Ali Fuat Türkgeldi'ye hükümet programını okutmuştur. Oysaki Kanunu Esasi böyle bir usulü o tarih itibariyle öngörmemişti. Müzakerelerden sonra Kamil Paşa oybirliğine yakın bir itimat oyu alarak Meclisteki İttihatçı çoğunlukla diyalog kurmuş oldu.[4] Ancak bu diyalog zayıf bir temastan öteye gitmeyecekti. Kamil Paşa'nın Mebusan Meclisinde üyelerini doğrudan muhatap almama tutumu bütün sadareti boyunca sürdü. Bu yaklaşımı kısa sürede Meclisle arasının açılmasına neden olacaktır.

Meşrutiyet Devrimi sonrası Rumeli'den gelen Avcı taburlarını Yanya'ya göndermesi, Mısır Olağanüstü Komiserliğine Ali Rıza Paşa'yı ataması, Bahriye ve Harbiye nazırlarını değiştirmesi, Mebusan'da aleyhinde yükselmekte olan cereyanın gensoru ile sonuçlanmasına yol açacaktır. Bu kez önergeye imza koyan mebus sayısı oldukça kabarıktır: 102 kişi.

Kamil Paşa, geleneğin adamı olarak, iktidarı üzerindeki bu güç denemesinden hoşlanmadı. Bu Osmanlı parlamentosunun yürütme karşısındaki ilk sınavıydı. Mebusan bir ay önce heyecanla sadaretine destek verdiği Kamil Paşa'yı 198 güvensizlik oyu ile düşürdü. Oylamaya 262 mebus katılmıştı. Kıbrıslı Kamil Paşa çekilmek zorunda kaldı.

Kamil Paşa'nın istifası İttihat ve Terakki Partisinin onaylayacağı bir ismin sadarete getirilmesi gereğini ortaya çıkardı. Ortaya çıkan isim Sultan Hamit devrinin yaşlı yöneticilerinden biri değildi. Meşrutiyet devrimini

---

[4] Hilmi Kamil Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa: Siyasi Hayatı*, Ankara, 1954, s. 250-252.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rumeli Umumi Müfettişi sıfatıyla karşılamış olan Hüseyin Hilmi Paşaydı. Hüseyin Hilmi Paşa isminin öne çıkmasını muhtemel sebebi, Rumeli ihtilalcileri ile Yıldız arasında Kanunu Esasinin yürürlük kararını aldıracak sürecin yumuşatılmasına sağladığı katkı olmalıdır. Devlet işlerindeki söz edilir bir kişi olmasını sağlayan ilk siyasi olay 1902 Makedonya bunalımı olmuştur.

Kamil Paşa'nın tersine hükümet programını şahsen okuyarak, parlamenter teamüllere uymuş, Mebusan Meclisini iktidarın kaynağı olarak gören bir tutum sergileyerek İttihatçıları dikkate alacağını ihsas etmiştir. Birkaç ittihatçıya kabinesinde yer vererek hükümet-parlamento dengesini kurmayı önemsemiştir. Parlamenterlerin tenkitlerini şahsen yanıtlayarak olumlu intiba uyandırmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa gerçekte Abdülhamit rejimi içinde yetişmiş bir idare adamı olarak eski ekolün genç bir temsilcisidir.

Hüseyin Hilmi Paşa döneminin meşrutiyet rejimi açısından en önemli olayı 31 Mart ayaklanmasıdır. 31 Mart olayı meşrutiyet rejimini ciddi biçimde sarsmış, saltanatın zayıflamasına yol açmıştır. Rejim yapılan anayasa değişiklikleri ile ciddi bir revizyona tabi tutulmuştur. 3 Ağustos 1909 tarihi itibariyle, 1876 metninin 21 maddesi değiştirilmiştir. Anayasanın bir maddesi lağvedilirken, üç madde eklenmiş, anayasa "ferman anayasa"dan uzaklaşarak "misak anayasa" biçimini almıştır.

1909 değişiklikleri ile monarşi gerçekten sınırlandırılmış, iktidar yapısı yeniden düzenlenmiştir. Eski rejimde Mebusan, anayasal düzene değil, padişaha sadakat yükümü altında iken, 1909 rejimi padişahı Meclis-i Umumi önünde anayasaya bağlılık yemini eden bir Devlet Başkanı konumuna getirmiştir. (md. 3) Harcamaları hem kendisi hem hanedan için ödenek yasasına bağlanmıştır. (md. 6) Padişah, bu değişiklikler ile, Bakanlar Kurulunun oluşumu üzerindeki etkisini büyük ölçüde yitirmiştir. Sadece sadrazamı ve şeyhülislamı atayarak son kararı Mebusana bırakmak zorunda kalmıştır. (md. 7)

Yasama yetkileri alanında padişahın yetkileri genel olarak daraltılmıştır. Uluslararası anlaşma yapma yetkisi tamamen Meclislerin ve hükümetin inisiyatifine terkedilmiştir.

Kanunu Esasinin tadiller öncesi halinde bir yasama meclisi üyesinin, "yasa önerisinde bulunması" oldukça dolambaçlı yollarla mümkündü. Öncelikle, padişahın ilgili konuda izin vermesi şarttı. Şurayı Devlette tasarının yasa formatını alması, Ayan Meclisinin, zat-ı şahanenin hukuku açısından kanun teklifini incelemesi gibi önemli merhaleler söz konusuydu. Buna bir de zat-ı şahanenin mutlak veto yetkisi eklenince, yasama sürecinde, Mebusanın yetkisi pek kısıtlı kalıyordu. 1909 Anayasa değişikleri Ayan ve Mebusan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Meclisi üyelerinin "izinsiz" kendi ihtiyarları ile yasa önerme yetkisine kavuşmaları anlamına gelecektir. (md. 53) Bu arada Şurayı Devlet (Danıştay) yasama sürecinden tamamen çıkarılarak, yüksek idare mahkemesi konumuna getiriliyor; padişahın mutlak veto yetkisi geciktirici veto yetkisine dönüştürülerek zayıflatılıyordu. (md. 54)

Anayasa değişikliklerini yürütme yetkileri bakımından ele alırsak, Parlamenter hükümet sistemi, bakanların tek tek ve heyet halinde siyasal sorumluluğu, Osmanlı kamu hukukuna girmiş oluyordu. (md. 30) 1909 değişikliklerinde, yürütmenin (Vükelanın talebi üzerine padişahın) fesih yetkisi kısıtlanmıştır. Bu daha sonra değişecektir. Bunun sebebi padişahın 1878 tarzı bir bir yola sapma ihtimalini ortadan kaldırmaktı. 1909 değişiklikleri ile yasama yürütme arasında yumuşak kuvvetler ayrılığı ilkesi, daha ziyade Mebusan Meclisini kollayacak şekilde gerçekleştirilmiş, klasik parlamenter hükümetin unsurları anayasa hukukuna girmiştir. 15 Ağustos 1909 Heyet-i Ayan Kararnamesi ve bunu onaylayan irade-i seniye ile meşrutiyet rejimi, yumuşak kuvvetler ayrığı temelinde yeniden tanımlanmıştır. 1876 Anayasası, esinlendiği söylenilen 1831 Belçika anayasasına 1909 değişikleri ile yakınlaşmıştır.

Mebusan Meclisinin yürütme üzerinde yasama üstünlüğünü test ettiği başlıca olaylar ise Lynch sözleşmesinin tasdiki meselesi ve İspirtolar Kanunu olmuştur. Lynch meselesi Dicle ve Fırat nehirlerinde seyr ü sefer imtiyazı verilen yabancı sermayeli bir şirkete tanınan vergi muafiyeti ile ilgiliydi. Bazı parlamenterler "mukavele Meclis-i Millinin tasdikine iktiran ettiği halde" hükümetin konuyu icrai bir mesele saydığından hareketle bir istizah konusu haline getirdiler. Ayan'dan Gazi Ahmet Muhtar Paşa da bu teze destek verdi. Maliye Nazırı Cavit Bey'in hükümet adına yaptığı tatmin edici açıklamalar yapılan güven oylamasından Hüseyin Hilmi Paşa'nın başarı ile çıkmasını sağladı. Sonuç 168 güven oyu idi. Cavit, hükümetin Lynch imtiyazına kadar 70 üzerinde vergi muafiyeti düzenlemesi yaptığını ve bu konunun yetkisi dâhilinde olduğunu belirtmişti.[5]

Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadareti döneminde parlamentoyu epey oyalayan bir başka konu da İspirtolar Kanunu olmuştur. Yasa hızla müzakere edilmiş olmasına rağmen çok ilginç bir şekilde Hariciye Nazırı Rıfat Paşanın "ispirto ithal edilen ülkelerin protestosunu" ve dış ticaret serbestîsi ile ilgili olarak 1838'den beri yürürlükte bulunan ilkeleri hatırlatması üzerine yasa geri alınmıştır. Çıkarılmış bir yasanın geri alınması Türk parlamento tarihi açısından ilginç bir olay olsa gerektir.

---

[5] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, İstanbul, 1989, s. 59-63.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hüseyin Hilmi Paşa 28 Aralık 1909'da istifa ederek görevinden ayrılan (güvensizlikle düşürülmeksizin) ilk sadrazam olmuştur. Sait Paşa kabinesinde görev kabul etmemiş, Ayan'a üye olarak atanmıştır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında 1912 yazında kurulan Büyük Kabine'de Adliye Nezaretini kabul etmiş, en son görevi Viyana'da büyükelçilik olmuş, 1921'de vefat etmiştir.[6]

Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretten ayrılışı, 1909 Anayasa değişiklikleri çerçevesinde yeni bir hükümetin kurulmasını zorunlu kılmıştı. Bu konjonktürde Bir Darülfünun hocası ve diplomat ismi öne çıktı: İbrahim Hakkı Paşa. İbrahim Hakkı, Berlin ve Roma'da büyükelçilik görevlerinde bulunmuş, enkaz-ı istibdattan sayılmayan, Osmanlı elitlerinin daha ziyade akademisyen olarak tanıdıkları bir simaydı. Kamil Paşa kabinesinde Maarif Nazırlığına getirilmişti.[7] İbrahim Hakkı Paşa'nın görev süresi seleflerinden daha uzun oldu: 1 yıl 9 ay. Programında adl ü ihsandan söz eden İbrahim Hakkı, 34 muhalife karşı 187 oyla güvenoyu alarak göreve başladı.

Dönemi parlamenter etkinlik açısından yoğun sayılmalıdır. On beşin üzerinde gensoru ile karşılaştı. Mebusanda Chester projesi, Arnavutluk sorunları, sosyalizm bile tartışılmış, Cavit-Zöhrap çatışması yaşanmıştır. Kendisine yöneltilen en büyük eleştiri, Osmanlı Afrikasının kaybı ile sonuçlanan olayları kestirememiş olmasıdır.

Hiç kuşku yok ki İbrahim Hakkı, klasik istibdat devri paşalarına göre Batıyı bilen ve tanıyan bir devlet adamıydı. Parlamentoya karşı açık ve tartışmacıydı. Yönetimi ile ilgili iddiaların ayrıntılı araştırılması için kendisinin Yüce Divan'a sevk edilmesini isteyecek kadar şeffaf, yeri geldiğinde isterseniz "boynumu vurdurun" diyecek kadar Osmanlıydı. 1910 başında üstlendiği sadaret görevinden 28. 9. 1911 tarihi itibariyle istifa etti. Ayan'a döndü. Daha sonra Berlin nezdinde sefir oldu. Bu görevini Birinci Dünya Savaşı yıllarında devam ettirdi. Kendisini en son Talat Paşa'nın başkanlığında Brest-Litovsk görüşmelerinde Osmanlı delegasyonu üyesi olarak görüyoruz. Bu görevinden sonra savaşın sonunu görememiş, 1918'de Berlin'de vefat etmiştir.[8]

İbrahim Hakkı Paşa'nın istifası, Osmanlı ülkesinin büyük bir sorunla karşı karşıya bulunduğu bir zamana tesadüf etmişti. Devlet, meşrutiyetin ilanından beri Bulgar bağımsızlığı ve Bosna-Hersek'in ilhakından sonra şimdi de Kuzey Afrika topraklarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya gelmişti. İmparatorluğu bu büyük badireden çıkarabilecek ehliyet ve liyakate sahip

---

6 Hüseyin Hilmi Paşa 1 (855-1921) en son yedi yıl süreyle Viyana Büyükelçiliği yapmıştır.

7 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, s. 74.

8 İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918) en son Berlin Büyükelçisiydi. Brest Litovsk görüşmelerinde Osmanlı murahhası olarak bulunduktan sonra Berlin'de 29 Temmuz 1918'de vefat etmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

biri aranıyordu. Bulundu da: Küçük Sait Paşa.

Sait Paşa'ya 29 Eylül 1911 tarihi itibariyle sadaret teklif edildiğinde isteksizdi. İkinci Meşrutiyetin ilk günlerinde 15 günlüğüne sadrazamlık yapmış, sonra köşesine çekilerek Ayan Meclisi başkanlığına getirilmişti.[9] Onu kaldırıp atan İttihat ve Terakki şimdi O'na muhtaç duruma düşmüştü. Meşrutiyetin ilk hummalı günlerinde birçok saldırıya uğramıştı.[10]

Sadaret görevini kabul ettiğinde Trablus Harbi devam ediyordu ve Arnavutluk sorunu genişleme istidadı gösteriyordu. "Sadaret mührü kendisine tekrar tevcih edildiğinde" bu hayatı boyunca kabul ettiği 9. sadrazamlık olacak, 16. 7. 1912'de istifası ile noktalanacaktı.

Döneminde kendisini en çok meşgul eden konuların başında askerin siyasetten arındırılması gelmekteydi. 31 Mart'ın kudretli generali, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa Mebusan ve Ayan'da Trablusgarp harbindeki başarısızlığı ve sıkıyönetim uygulamaları nedeniyle şiddetle eleştirilmiştir.[11] Bu iddialara faili meçhul cinayetler de eklenmiştir.[12]

Sait Paşa, uzun istibdat yılları kariyerine rağmen, meşrutiyet parlamentarizmine en iyi uyum sağlayan sadrazam olmuştur. Soru ve gensoru önergelerini çok sağlam argümanlarla karşılamış, Mebusan Meclisini daima tatmin edecek yanıtlar vermiştir. Parlamentoda yaptığı uzun ikna edici konuşmalarla, mebusların hırpalayamadığı bir sadrazam portresi çizmiştir.

Sadarette kerhen oturan yaşlı Sait Paşa'nın Trablusgarp'ı kurtarmak için, son manevrası, İngiltere'yi devreye sokarak, bu eyaletlere Mısır gibi bir statü verilmesini sağlamak yönünde olmuştur. Ancak İngiltere'nin yaklaşımı çok öğreticidir: Artık çok geç. Sait Paşa, uyguladığı siyasetin meclis tarafından uygun görülüp görülmediğini sınamak için güvenoyu istemiş, 198 mebusun katıldığı oylamada 194 lehte oy almasına rağmen ertesi gün istifasını vererek Babıâli'den ayrılmış, bir daha da hiçbir görev kabul etmemiştir.

Sait Paşa, ikinci meşrutiyet dönemi sadrazamları içinde tarih felsefesi olan, hatırat yazan, siyasi tarihe belli bir perspektif içinde bakabilen birkaç entelektüel sadrazamdan biridir. Onun siyasal kimliği ile ilgili olarak öncelikle vurgulanması gereken nokta, Sultan Hamit rejiminin iki temel kimliğinden biri olmasına rağmen, İttihatçıların O'na muhtaç duruma düşmüş olmaları-

---

9 Sait paşanın ayan reisliğine tayini için bkz. *II. Abdülhamid'in Sadrazamları Kamil Paşa ve Sait Paşa'nın Anıları, Polemikleri*, s. 335

10 Sait Paşa Mithat Paşa'nın muhakeme edilmesi ile ilgili olarak da itham edilmişti. *II. Abdülhamid'in Sadrazamları Kamil Paşa ve Sait Paşa'nın Anıları, Polemikleri*, s. 286.

11 Adem Sarıgöl, *Harbiye Nazırı ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul, 2001, s. 183.

12 Örneğin Gerenbe metropolitinin öldürülmesi gibi olaylar için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, s. 98.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dır. Sait Paşa açısından ilginç olan ise, parlamentarizme gösterdiği olağanüstü uyumdur. Sultan Hamit devrinde yedi kez sadarete getirilmiş biri olarak, meşrutiyet devrinin en parlemanterist sadrazamı olmuştur. Abdülhamit'ten sonra, ittihatçıların da ondan vazgeçememelerinin sebebi fikir adamlığı yönü olsa gerektir.[13]

Sait Paşa'nın sadaretten çekilmesi, dış politikada Arnavutluk isyanı ve Trablusgarp savaşının devam ettiği bir döneme tesadüf eder. Gazi Müşir Ahmet Muhtar Paşa'nın sadarete getirilmesi tam da bu olayların ortasında gerçekleşmiştir. Muhtar Paşa, Abdülhamit devrinin üç büyük müşirinden (mareşal) biridir.[14] Diğerleri Plevne Müdafii Gazi Osman Paşa ile Edhem Paşa'dır.[15] 21 Temmuz 1912'de sadaret görevine Sait Paşa'nın tavsiyesi üzerine getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Halit Ziya Uşaklıgil'in Saray ve Ötesi'ndeki satırları Gazi Ahmet Paşa'nın uzun süredir bu görevi ihtirasla beklediğini çok güzel açıklar.[16] Fakat ne ilginçtir ki kırk yıllık sadrazamlık beklentisi, dört ay sonra hayal kırıklığı içinde istifa ile noktalanacaktır.[17] Bu kabinede ilk kez hiçbir ittihatçıya yer verilmemiştir. Sadrazam bu durumu, hükümetinin bir fırka hükümeti olmamasına bağlamıştır

Hükümetin ilan edilmesinden bir gün sonra Halaskar Zabitan muhtırasının verildiği bir siyasal konjonktür ortaya çıkmıştır.[18] Muhtıra, İttihatçı çoğunluğu iktidardan tamamen tasfiyeye yönelik bir hamleye benzemekteydi. 1912 seçimlerinin tartışmasız galibi İttihat ve Terakki[19] Gazi Ahmet Paşa hükümetine kerhen güvenoyu vermek durumunda kalmıştır.[20] Bu kısa hükümet dönemi meşrutiyette yasama- yürütme ilişkileri açısından incelenmeye değer özellikler gösterir. Parlamentonun temsilciler meclisi olan Meclis-i Mebusanda İttihat ve Terakki ezici bir çoğunluk oluşturmaktadır. Ancak,

---

13 Sait Paşa (doğumu. 1838) 1 Mart 1914'te vefat etmiş, Ayan Meclisinin yeni başkanı Rıfat Bey tarafından meclislere duyurulmuştur. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, s. 104.

14 Müşir, 1885-1908 yılları arasında Mısır Fevkalade Komiserliği görevini yapmış, meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönmüş, Ayan'a atanmış, önce başkan vekili, 1911-1912 yılları arasında da Ayan Reisliği yapmıştır. Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa, (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, İstanbul, 1989, s.262-268, 292.

15 Paşa'nın Gazi ve Müşir sanını almasına neden olan Osmanlı-Rus savaşlarını ele aldığı askeri hatıratı için bkz. *Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Anılar: 2, Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, Eski Yazıdan Aktaran: Yücel Demirel, İstanbul, 1996.

16 Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yayına Hazırlayan: Nur Özmel Akın, İstanbul, 2003, s. 595.

17 Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) 93 Osmanlı Rus harbinin kahraman generallerinden biridir. 23 Yıl Mısır'da olağanüstü komiserlik yaptıktan sonra yurda döndü, Ayan'da görev yaptı. Büyük Kabine'de sadrazam oldu. Mütareke döneminin başında 21 Ocak 1919'da vefat etti.

18 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, s. 108.

19 Sadece 15 mebus İttihatçı değildir.

20 Oylamaya 167 mebus katılmış, 113 lehte 45 aleyhte oy verilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vükela, her ne kadar partiler üstü bir hükümet olarak kendisini tanımlıyorsa da, kabine içinde ittihatçı karşıtı eğilim kuvvetli görünmektedir.

Gazi Ahmet Paşa, göreve geldiği andan itibaren yasama meclisini fesih düşüncesinde olmuştur. Ancak Anayasaya göre, Mebusan ile bir ihtilaf olmadıkça fesih söz konusu olamayacağından, hükümet suni bir kriz yaratarak parlamentoyu dağıtmaya çalıştıkça, İttihat ve Terakki kendisine kerhen destek vermeye devam etmiştir. Bu yoldan feshi gerçekleştiremeyen Gazi Ahmet Paşa Hükümeti, Kanunu Esasinin 7. maddesini tadile teşebbüs etmiş; Ayanla istişare ederek sultana fesih yetkisi verilmesini sağlamaya çalışmıştır.[21] Neticede Ayan Meclisinin verdiği anayasaya uygunluğu tartışmalı bir tefsir kararı ile, Mebusanın feshi hakkında "irade-i seniye" alınabilmiştir.[22]

Büyük beklentilerle sadarete getirilen ihtiyar müşir, Osmanlı Kuzey Afrikasının kaybına engel olamamış, 18 Ekim 1912 tarihinde yapılan Uşi anlaşması ile Trablusgarp ve Bingazi vilayetleri özerk yönetim görüntüsü altında İtalyanlara terkedilmek zorunda kalınmıştır.[23] Arnavutluk 28 Kasım 1912'de bağımsızlığını ilan ederek imparatorluktan kopmuştur. Gazi Ahmet Paşa'nın istifasına yol açacak son gelişme ise Balkan Savaşının patlaması olacaktır.

Gazi Ahmet Paşa'nın istifasını neden olan Balkan bağlaşıklarının ortak saldırısı 8 Ekim 1912'de başlamış, meclisin "münfesih" olduğu bir ortamda yeni bir hükümetin kurulması zaruretini ortaya çıkarmıştı. Bu isim de tuhaf bir şekilde yine Abdülhamit devrinin siyasilerinden biri olacaktır: Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa. Kamil Paşa'nın meşrutiyetin ilanı sonrası ittihatçılarla kötü biten kısa bir flört dönemi olmuş, bunun üzerine Paşa, yeminli bir ittihatçı düşmanı kesilmişti. Güçlü bir olasılıkla sadarete getirilmesindeki temel neden İngiliz yanlısı olarak tanınması idi.

O'ndan beklenen İngiltere'nin desteği sayesinde Rumeli topraklarının hiç olmazsa bir kısmını kurtarabilmesiydi. Halaskar cuntası da onun sadarete getirilmesinde ısrarlıydı. Dış politikadaki ustalığı, rekabet-i düveliyeden yararlanmayı bilmesi 4. kez sadrazam olmasını sağladı. Ancak, imparatorluğun içinde bulunduğu durum, hiçbir diplomatik manevra ile kurtuluşu

---

21 Ayan'ın, Mebusanın feshine muvafakat vermesi için bkz. Aliyar Demirci, *İkinci Meşrutiyette Ayan Meclisi, (1908-1912)*, 2006, s. 304.

22 Fesih iradesi 22 Temmuz 1328'de Mebusanda okunmuştur. Ancak, Gazi Ahmet Muhtar, Meclis 1914'te tekrar toplanınca fesih yöntemi ile ilgili olarak Divan-ı Aliye verilmek istenmiştir. Salah Cimcoz ve Ubeydullah Efendilerin ortak önergeleri gereği Mebusanı anayasaya aykırı bir şekilde feshettiği gerekçesiyle IV. Şubeye davet edilmiştir. Müşir Paşa'nın 21 Temmuz 1914'te bu şekilde Divan-ı Aliye sevk edilmek istenince cevabi mahiyette *"Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da geçen Divan-ı Ali Bahislerine Bir Nazar"* başlığı ile bir risale yayınlamıştı. Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa, (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, s. 414.

23 Uşi anlaşmasının imzalanması için bkz. Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa, (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, s. 361.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sağlamaya yetmeyecekti. Balkan Harbi, Balkan felakatine dönüştü. Bulgar ordusu Çatalca hattına kadar dayandı. Edirne dâhil yedi vilayet elden çıktı.[24] Babıali Baskını 23 Ocak 1913'te kanlı bir şekilde gerçekleştirildi. Kamil Paşa istifaya zorlandı.[25]

Darbe ile Kamil Paşa hükümetini deviren İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Sultan Reşat'ın karşısında çıkan Enver Bey, Kamil'in silah zoruyla alınmış istifasıyla birlikte, "milletin Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete getirilmesini" talep ettiğini söylüyordu.[26] Burada milletten kasıt herhalde İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi olmalıydı. Mahmut Şevket Paşa dönemi, 23 Ocak 1913'te bir hükümet darbesi ile başlamış, 12 Haziran 1913'te bir suikastle kapanmış bir dönemdir. Balkan Savaşı olanca humması ile devam etmiş, Yanya, İşkodra ve Edirne kaleleri düşmüş, Edirne, Balkan bağlaşıklarının birbirine düştüğü İkinci Balkan Savaşı sırasında çoğunlukla Enver Bey'e mal edilen bir inisiyatifle geri alınabilmiştir.

Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezaretinden ayrıldıktan sonra Ayan Meclisine üye olarak atanmıştı. Mebusanın ikinci kez feshi dönemindeki statüsü Ayan üyeliği idi.[27] Devam etmekte olan Balkan Savaşı, İttihat ve Terakki'yi böyle bir tercihe zorlamış olmalıdır. Mahmut Şevket, politikacı olmaktan ziyade bir askerdir. Prusya ordusunun teşkilat ve teçhizat yapılanması onu en çok ilgilendiren konulardan biri olmuştur. Siyasetin orduya en çok bulaştığı dönemde ordunun siyasetten arındırılması çabası dikkat çekici olmuştur. Ordu ve kolordu teşkilatını değiştirmiş, Anadolu'daki redifleri (yedekler) terhis etme kararı almıştır.[28]

Alman Büyükelçisi Wangenheim'in Kayser Wilhellm'e gönderdiği istihbarat raporları, Mahmut Şevket Paşa'nın düşünce dünyasını tahlil etmeye imkân sağlar. Elçi'nin 23 Nisan 1913 tarihli raporunu Kayzer ayrıntılı incelemiş ve üzerine notlar düşmüştür. Paşa'nın idari konularda kafasının oldukça karışık ve bazı konularda da hayalci olduğu anlaşılıyor.[29]

Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikastle noktalanacak olan kısa sadareti,

---

[24] Balkan Savaşında yedi vilayet ve Edirne'nin iki sancağı kaybedildi. Savaşlar bitip barış anlaşmaları imza edildiğnide 167.312 km2 toprak, 6.5 milyon nüfus kaybedildi. Kosova, Manastır, İşkodra, Selanik, Yanya, Sisam, Cezair-i Bahr-i Sefid (Ege Adaları), Yanya , Girit toplam 33 sancak elden çıktı.

[25] Kamil Paşa istifa ettikten sonra Kıbrıs'a yerleşmek zorunda kaldı ve 14 Kasım 1913'te burada vefat etti.

[26] Ziya Şakir Soko, *Mahmut Şevket Paşa*, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1946, s. 112-113.

[27] Ziya Şakir Soko, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 149.

[28] Mahmut Şevket Paşa orduyu redif ve nizami kuvvetlerden oluşan yedi kısma ayırmıştı. Ziya Şakir Soko, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 91-128.

[29] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, s. 146.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı siyasetinde İttihatçı- İtilafçı çelişkisinin arttığı bir dönemdir. Balkan Savaşlarını sonuca bağlayacak barış görüşmeleri ve yoğunlaşan İttihatçı baskısı döneme damgasını vurmuştur. Yanya ve İşkodra'nın düşmesi üzerine, suikast olayının arefesinde (30 Mayıs 1913) Mahmut Şevket Hükümeti Londra Anlaşmasını imza etmek zorunda kalmıştır. Anlaşma daha sonra imzalanacak Bükreş, Atina ve İstanbul anlaşmalarının öncüsüdür.

Mahmut Şevket Paşa, uhdesinde bulundurduğu Harbiye Nezaretinden çıkarken bir suikaste kurban gitmiştir. Suikastın arkasında Damat Salih Paşa ve Kamil Paşaya bağlı bir şebekenin bulunma olasılığı araştırılmış, geniş çaplı bir kovuşturma yapılmıştır. Geniş kapsamlı bir tutuklama ve sürgün furyası yaşanmış, birçok ünlü muhalif tutuklanmış, sürülmüş, yargılanmış, bazıları da ülkeyi terke zorlanmışlardır.[30] Eski sadrazam Kamil Paşa bile payitahtı terk ederek Kıbrıs'a gitmek zorunda bırakılmıştır.

Mahmut Şevket Paşa'nın, dramatik bir şekilde Hürriyet-i Ebediye Tepesine[31] defnedilmesinden sonra, ülke yönetiminin kime teslim edileceği çok acil bir sorun olarak gündeme oturmuştur. Sadarete 13 Haziran günü Sait Halim Paşa'nın getirilmiş olması, üzerinde durulmaya değer bir olgudur. Sait Halim, Kavalalı Mehmet Ali Paşa soyundandı; İttihatçılıkla doğrudan bir ilişkisi olmamakla birlikte, sonradan teması artmış, 1912 itibariyle partinin genel sekreterliğine getirilmişti.[32]

Sadarette 14 Şubat 1917'ye kadar kaldı. Her şeyden önce bir fikir adamıydı. Siyasal rejimler üzerine kafa yormuş, yazılar kaleme almıştır.[33] Batı ve Doğu toplumlarını incelemiş, Doğu despotizminin nedenlerini irdelemiştir. Özellikle Sultan Hamit rejimi ile ilgili analizleri üzerinde durulma-

---

30 Suikaste karıştıkları iddiasıyla birçok kişi de gıyaplarında idama mahkum olmuştur. Bkz. Ziya Şakir Soko, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 244.

31 Hürriyet Tepesi Meşrutiyet Devriminin önemli sembollerinden biridir. 31 Martta ölenlerin anısına bir anıt yapılmak üzere mimari proje yarışması düzenlenmiş ve Mimar Muzaffer Beyin projesi uygunlanmıştır. Tepeye önce 31 Mart'ta çatışmalarda ölen 74 kişi defnedilmişti. Anıt 23 Temmuz 1911'de Mahmut Şevket Paşa'nın da katılımı ile açılmıştı. İki yıl sonra Mahmut Şevket Paşa açılışını yaptığı bu tepeye defnedildi. Daha sonra buiraya 1943'de Talat Paşa'nın naaşı Berlin'den, 1951'de Mithat Paşa'nın naaşı Taif'ten ve 1996'da da Enver Paşa'nın naaşı Tacikistan'dan getirilerek defnedilmiştir.

32 Sait Halim Paşa 1863 Kahire doğumludur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu, Abdülhalim Paşa'nın oğludur. İsviçre'de siyasal bilimler eğitimi gördükten sonra Şura-yı Devlet üyeliği ile devlet hizmetine girmiş, meşrutiyet devriminden sonra Ayan Meclisine üye olarak atanmıştır. Bu sıfatı uhdesinde bırakılarak 1912'de Şura-yı Devlet'in başkanlığına, sonra da Hariciye Nezareti görevine getirilmiştir. Mütareke'de diğer İttihatçılarla birlikte yargılanmış, Malta'ya sürgün edilmiş, Serbest bırakıldıktan sonra Roma'da Ermeni tedhişçileri tarafından öldürülmüştür. (6 Aralık 1921) Naaşı Sultan Mahmut türbesi haziresine defnedilmiştir.

33 Ahmet Seyhun, *Sait Halim Pasha; Ottoman Stateman and Islamist Thinker*, 1865-1921, İsis, 2003, s. 129-161.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ya değerdir.[34] Sait Halim devrinin en önemli olayı hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girmesidir. Bu savaş imparatorluğun sonunu getirecek olan son savaştır. Sait Halim Paşa, ikinci meşrutiyet döneminde sadarette en uzun süreyle kalan kişidir. Böyle olmakla birlikte, savaşa giriş süreci, Almanya ile ittifak ve savaş yönetimi konusunda büyük bir inisiyatif sahibi olduğu ileri sürülemez. Savaş büyük ölçüde merkezi umumide sivrilen kadro ve ünlü triumvira tarafından yönetilmiştir.

Böylece, Devlet Trablusgarp ve Balkan facialarından daha yeni çıkmışken, bu kez Dünya Savaşı gailesi ile karşı karşıya gelmiştir. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısı 2 Ağustos 1914 günü çok önemli ve gizli bir ittifakın imzalanışına tanıklık etmiş, Alman Büyükelçisi Von Wangenheim ve İttihatçı önderler arasında gizli ve salt savunmaya yönelik olarak (tedafüi) imza edilmiş olduğu ileri sürülen anlaşma, 29 Ekim 1914 gibi çok erken bir tarihte savaşa aktif olarak katılma ile sonuçlanmıştır.

Sait Halim Paşa'nın uzun savaş yılları boyunca büyük ölçüde kerhen sadarette kaldığını söylemek yanlış olmaz. Bu süreçte Devlet büyük ölçüde savaş yönetimine (seferberliğe) odaklandığından Enver ve Cemal Paşaların adları öne geçti. Enver Paşa[35], Abdülmecit'in torunu Naciye Sultan ile evlendikten sonra Harbiye Nazırı, savaşa dahil olduktan sonra da Başkumandan Vekili oldu ve bu sıfatla Sarıkamış Harekatını yönetti. Cemal Paşa ise 1914'ten itibaren Sait Halim Kabinesinde Bahriye Nazırlığının yanı sıra Suriye ve Filistin'deki II. ve IV. Ordulara kumanda etti. İngiltere'yi Mısır'dan çıkarmak için gerçekleştirilen ünlü Kanal Seferinin mimarı oldu. Talat ise İttihat ve Terakki'nin beyni sıfatıyla Sait Halim Kabinesinde Dâhiliye Nazırıydı. Talat'ın Dâhiliye Nazırlığı sadareti için bir staj oldu.

Sait Halim, sadrazamlar içinde en çok Sait Paşa'ya benzetilebilir. O'da Küçük Sait Paşa gibi ülke ve toplum sorunları üzerine düşünmüş ve yazmış bir sadrazamdır. Sait Halim Paşa'nın ünlü çalışması *Buhranlarımız*, İmparatorluğun son dönemecinde nasıl biri tarafından yönetilmekte olduğunu anlamak bakımından üzerinde durulmaya değer bir eserdir.

Buhranlarımız'da Sait Halim Paşa, Meşrutiyetçi bir portre çizmez. Muhafazakâr modernleşmeci bir dünya görüşünü yansıtır. İttihatçıların düşünce dünyası böylesi kuşkularla dolu olan bir siyasal kimliği sadaret gibi bir mevkie neden çıkardıkları tartışmaya açık bir konudur. Sait Halim, eserinin

---

[34] Sait Halim Paşa, *Toplumsal Çözülme: Buhranlarımız*, Yayına Hazırlayan: N. Ahmet Özalp, İstanbul, 1983.

[35] Enver Paşa (1881-1922), Almanya'ya kaçtıktan sonra Bolşeviklerle temas etmek için Rusya'ya geçti, Tacikistan'daki Basmacıları örgütlerken Bolşeviklerce 4 Ağustos 1922'de öldürüldü. Naaşı 1996'da Türkiye'ye getirilerek Hürriyet-i Ebediye Tepesine defnedildi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hiçbir yerinde bir Jön Türk heyecanı içinde görünmez. Doğu-Batı medeniyeti farklılıkları, Sultan Hamit rejiminin temelleri üzerinde düşünceleri vardır.

Sait Halim Paşa'nın siyasal ve toplumsal görüşlerinin ayrıntılarına girecek olursak 1908 Meşrutiyet Devriminin tecrübesiz ve şımarık bir heyetin önderliğinde gerçekleştirildiğini, halkın cahil olması nedeniyle demokrasinin hazmedilemediğini düşünmekte olduğunu görürüz. İstibdattan sonra girilen aşırı parlamenterizmin getirdiği siyasi hürriyetler, husumet ve rekabeti körüklediğinden, toplumun fıtratına ve hayata aykırı kanunlar çıkarıldığını ileri sürmektedir. Bu nedenlerden dolayı meclis-i meşrutanın mutedil ve makul bir seçkinler topluluğundan yoksun olduğu kanısındadır. Osmanlı'da Batı'daki gibi bir burjuvazi ve aristokrasinin olmadığını, egemen sınıfın memur sınıfı olduğunu düşünen Sait Halim, Avrupa'nın yapısına uygun bir hükümet-i meşrutanın Osmanlı'da aynı sonucu vermeyeceği düşüncesindedir.

Sait Halim Paşa, çözümlemelerinin sonunda, toplumsal ve siyasal hayatta temel referansın İslam olması gerektiği kanaatine varır, idarenin ehliyet, liyakat ve takva sahibi yöneticilerin elinde olmasıyla toplumda insaf ve adaletin tecelli edeceği düşüncesine ulaşır.[36] İslami bir toplumda parlamentonun kanun koyucu olmasının doğru olmadığını düşünen Sait Halim Paşa, her devrin kendi ihtiyacı olan seçkin sınıfı, kendi içinden çıkaracağını, genel olarak sosyo-ekonomik düzeyi yüksek sınıfların demokrasiye, avamın ise aristokrasiye eğilimli olduğu kanısındadır.

Savaşın kaderi aşağı yukarı belli olunca, Sait Halim Paşa, Mahmut Şevket Paşa suikastı üzerine getirildiği sadaretten 3. 2. 1917 tarihi itibariyle istifa ederek ayrılmıştır. Bu karar, bir çok noktada ayrı düşmüş olsa da ittihatçılarla kader ortaklığı etmiş bulunan bir Osmanlı aristokratının, Jön Türkleri kendi kaderleri ile baş başa bırakması anlamına geliyordu.

İkinci Meşrutiyetin son sadrazamı Talat Paşa'dır. Talat Paşa'ya kadar sadaret tevcih edilmiş bulunan herkes Ayan Meclisi üyesiydi. Yani köken itibariyle Osmanlı Senatosu üyesi idiler. Hepsi Abdülhamit ya da Sultan Reşat tarafından atanmış kişilerdi. Talat Paşa kimliğinde Jön Türk devrimini sembolize ediyordu. 1908'den beri seçilmiş milletvekili ve Mebusan Meclisi üyesiydi.[37] Baskın özelliği, siyasetin en alt kademelerinden sadarete kadar

---

[36] Sait Halim'in Devlet idaresine ve yönetici sınıfa ilişkin birçok görüşü Kınalızade Ali'nin *Ahlak-ı Alaiye*'sini çağrıştırıyor. Hatırlanacağı üzere Kınalızade eserinde ülülemrde adalet ve takva ilkelerine sadakat aramıştı.

[37] Osmanlı tarihinde ilk defa halk tarafından seçilmiş bir milletvekili vezaret rütbesiyle 22 Kanun-ı Sani 1332'de sadarete getirildi. Tevfik Çavdar, *Talat Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, İstanbul, 1984, s. 368.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yükselmesi olmuştur. Selanik'te posta telgraf memuru olarak başlayan kariyeri Osmanlı Devletinde gelinebilecek en yüksek mevki olan sadaret ile noktalanması, partisinin burjuva demokratik karakterini vurgular. Talat Paşa toplumun alt kesiminden gelerek parlamenter olmuş bir siyaset adamıydı. Talat, her şeyin ötesinde bir politika adamıydı. Sadareti öncesinde Posta Telgraf ve Dâhiliye Nazırlıklarında bulunmuştu.

Talat Paşa'nın sadarete getirilişi, İttihat ve Terakki Partisi'nin devlet yönetimi ile ilgili bütün siyasal sorumluluğu üstlendiğini kanıtlar niteliktedir. Talat, İttihat ve Terakki'nin yer altı örgütlenmesi dönemindeki en önemli sorumlularından biriydi. Komitacı ve siyasetçi nitelikleri özellikle vurgulanması gerekli olan bir kimlikti. Ünlü Ermeni Tehciri Kararnamesi O'nun Dahiliye Nazırı olduğu dönemde yayınlanmıştır.[38] 1917'nin Şubat'ında görevi devralışından sonra, Sultan Reşat'ın vefatına kadar bu görevde kaldı.

İttihatçılara pek olumlu gözle bakmayan Veliaht Mehmet Vahidettin'in 4 Temmuz 1918'de tahta çıkması üzerine, Bakanlar Kurulunun istifasını kendisine sundu. Vahidettin'in, o günkü koşullar itibariyle, Birinci Dünya Savaşının en hummalı kader savaşlarının verildiği bir aşamada, iktidarı elinde tutan ve Mebusan Meclisinde büyük bir ekseriyete sahip bulunan İttihat ve Terakki önderliğine karşı bir siyasi manevra alanı yoktu. Bu olanağa Mütareke döneminde kavuşacaktır. Bu nedenle siyasi nezaket icabı istifasını sunmuş bulunan Talat Paşa'yı yeniden sadarete getirmekten başka bir seçeneği olamazdı. Bu zorunlu seçeneği tercih etti. Bir başka ifadeyle, İttihat ve Terakki yönetimi açısından Sultan Reşat veya Sultan Vahidettin'in tahtta bulunmasında fark yoktu. Ancak bu siyasal koşullar değişmediği sürece geçerli olan bir varsayım olacaktı.

Talat Paşa'nın imza attığı önemli bir olay, Brest Litovsk barış anlaşmasıdır. Bilindiği gibi Dünya Savaşının sonuna doğru Rusya'da iç savaş çıkmış ve çarlık rejimi devrilmişti. Onun yerini alan Kerensky başkanlığında zayıf burjuva parlamenter hükümet gelişmelere hâkim olamadı ve yerini Bolşeviklere terk etmek zorunda kalmıştı. Rusya ile 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imza edildi. Yeni Rus Hükümeti diğer ülkelerle de ateşkes ilan edecekti. Rusya, Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile barış masasına oturdu. Brest Litovsk barış görüşmelerine Osmanlı Devleti adına sadrazam Talat Paşa başkanlığında bir heyet katıldı ve anlaşmaya Talat Paşa imza koydu. Osmanlı Devleti bu anlaşma ile 1878 Berlin Barışı ile kaybettiği Elviye-i Selaseyi (Kars, Ardahan, Batum) plebisit koşulu ile geri alacaktır. Talat Paşa'nın sadaretinin sonuna doğru bu bölgede yapı-

[38] *Talat Paşa'nın Hatıraları*, baskıya hazırlayan: Mehmet Kasım, İstanbul, 1986, s. 57-140.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lan halkoylamasında bölge ahalisi Osmanlı Devletine iltihak kararı alacak, bu karar yeni padişah Sultan VI. Mehmet Vahiddetin tarafından (Ağustos 1918) yayınlanan bir irade-i seniye ile kabul edilerek, bu topraklar Osmanlı mülküne yeniden katılacaklardır.

Talat, ülkeyi mütarekeye götürecek, yeni bir hükümetin kurulabilmesine olanak sağlamak üzere 8 Ekim 1918'de istifa etti.[39] Talat Paşa, arkasında İttihatçı niteliği ağır basan bir kabineye görevi devretmek istiyordu. Bu bir artçı kabine denemesiydi.[40] Bu durum, Talat'ın kabinede Harbiye Nazırı olarak düşündüğü Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın sadarete getirilmesine yol açtı. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti genellikle Mütareke dönemi hükümetlerinin ilki olarak siyasi tarihimizde yer alır. Bu hükümeti İkinci Meşrutiyetin son hükümeti olarak da değerlendirmek mümkündür. Müşir Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin tarihi rolü yenilgiye imza koymak olmuştur. Mondros Mütarekesinin imzasını takip eden 1-2 Kasım 1918 gecesi, İttihatçı önderler Almanların yardımı ile ülkeyi terk ettiler.[41] Bu olay hukuken olmasa da siyaseten İkinci Meşrutiyet devrinin sona erişine işaret eder.[42]

İkinci Meşrutiyet dönemi hızlı siyasal gelişmelerin yaşandığı bir dönemin adıdır. Sadaret makamına yapılan atamalar ve kurulan kabine sayısı bunu kanıtlar niteliktedir. On yılda on beş hükümet kurulmuştur.[43] Küçük Sait, Hüseyin Hilmi, Kamil ve Talat Paşalar birden çok kabine kurmuşlar, ortalama kabine ömrü bir yıldan az olmuştur.

Meşruti idarenin iadesinden sonra ağırlıklı siyasal etmen İttihat ve Terakki olarak öne çıkmakla birlikte, kısa sürede kendi anti-tezini yaratmada gecikmedi. Bu Hürriyet ve İtilaf bloku olacaktı. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin başa geçmesine kadar, sadrazamlar istibdat devrinin siyasi teamüllerin-

---

[39] Talat Paşa, Berlin'de bir Ermeni komitacı tarafından 15 Mart 1921'de öldürüldü. Naaşı 22 Şubat 1943'de İstanbul'a getirilerek 25 Şubat'ta Hürriyet-i Ebediye Tepesine defnedildi. Bkz. Tevfik Çavdar, *Talat Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, s. 538. O yıl eski bir İttihatçı olan Hüseyin Cahit (Yalçın) Talat'ın siyasi kimliğini ve karakterini konu edinen bir kitap yayınladı. Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, İstanbul, 1943, s. 45-63.

[40] Arif Cemil (Denker), *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, hazırlayan: Yücel Demirel, İstanbul, Arma Yayınları, 1982, s. 15.

[41] Bu kaçış hikayesinde Talat Paşa'nın dışında Enver ve Cemal Paşalar da yerlerini almışlardı. O tarihte bir Alman deniz kurmay yüzbaşısı olan Herman Baltzer'in hatıratına göre, o gece önce küçük bir gezintisi gemisi (Muş) ile önce Moda koyundan Talat Paşa ile birlikte İstanbul ve Beyrut Valileri alındıktan sonra, Arnavutköy'den Enver Paşa ve en sonra Boğazdaki yalısından Cemal Paşa alınarak 2 Kasım Cumartesi sabaha karşı Karadenize çıkılarak grup önce bir R-1 torpidosuna alındılar. Sonra bir denizaltı ile Romanya'nın Köstence limanına çıkarıldılar.

[42] İttihatçıların Divan-ı Harb-i Örfi ve Divan-ı Ali'de yargılanmaları ile ilgili olarak bkz. *Talat Paşa'nın Hatıraları*, s. 149, 155.

[43] Tanzimat'tan sonraki yetmiş yılda (1839-1909) ise 65 sadaret değişikliği (toplam 33 devlet adamı arasında) gerçekleşmiştir. Bkz. Necdet Sakaoğlu, "Padişahlar, Sadrazamlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1985, s. 1285.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den kurtulamadılar. Kendilerini zat-ı şahane adına hükümet eden kişiler olarak gördüler. 1909 Anayasa değişiklikleri bu duruma son verdi. Çoğunluk partisi parlamento ve hükümette gücünü pekiştirdi. Bu yürütme karşısında bir parlamenter üstünlük denemesiydi. Hüseyin Hilmi ve İbrahim Hakkı Paşaların hükümetleri döneminde genel olarak monarşi geriledi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin kuruluşu herhalde İkinci Meşrutiyetin ilk ara rejim dönemidir. Bir çeşit 12 Mart rejimi. Gazi Ahmet Muhtar'ın kendini partiler üstü kurulmuş bir kabinenin sadrazamı olarak nitelemesi, eski sadrazam ve nazırlardan oluşan "büyük bir kabine" kurması bu ifadeyi pekiştirir niteliktedir.

Gazi Ahmet, Halaskar Zabitan muhtırasının gölgesi altında İttihatçı parlamentonun denetiminin olmadığı bir meşrutiyet denemeye kalkmış, başarısız olarak istifa etmek durumunda kalmıştır.[44] Gazi Ahmet Paşa'nın II. Devre Meclis-i Mebusan'ı fesih iradesini tebliğ ettiği 4. 7. 1912 tarihinden itibaren III. Devre seçimlerinin yapılabilmesi ve Mebusan'ın toplanabilmesi için epey zaman geçmiş, Mebusan Meclisi 1914 Mayısında tekrar çalışmalarına başlayabilmiştir. Bunun temel nedeni Balkan Savaşlarıdır. İki safhada gerçekleşen bu savaşlar sadece Osmanlı ülkesinin toprak bütünlüğünü tehdit etmekle kalmamış, siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur.

Diplomasi alanındaki mahareti, devletlerarasında denge siyasetini iyi bildiği gibi saiklerle tekrar sadarete getirilen Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa'nın silahlı bir baskınla istifasının cebren alınması" siyasi tarihimizde üzerinde durulması gereken ender olaylardan biridir.[45] Bu arada, Talat'ın, operasyonu Sirkeci'deki Meserret Oteli'nin lobisinden bizzat yönetmesi üzerinde durulmaya değer bir başka tarihi olgudur. Talat geleceğin sadrazamıdır. Kısa sadareti bir suikast ile noktalanacak olan Mahmut Şevket Paşa'nın bu göreve getirilmesi bir çeşit Bonapartizm arayışının ürünü olabilir. Mahmut Şevket Paşa'nın Osmanlı Bonapartizmi muhtemelen İngiliz veya Alman istihbarat servislerinin dâhil olduğu bir suikast ile sona erdi. Damat Salih Paşa ve Miralay Fuat Bey'in Bayezit Meydanında idamlarından sonra, İttihatçı dikta 322 muhalifin sürgüne gönderilmesi ile somutlaştı.[46] Rejim kapalı bir rejime dönüştü.

---

[44] Gazi Ahmet kabinesinin kuruluş dinamiklerini 12 Mart 1971 sonrası kurulan Nihat Erim hükümetine benzetmek mümkündür. Bu hükümet, TBMM'ndeki AP çoğunluğuna dayanan Demirel Hükümetinin bir ültimatomla istifaya zorlanmasından sonra, "kuvvetli ve inandırıcı ve partiler üstü bir anlayışla" iş başına gelmiş, yurtiçi ve yurtdışından bir çok bürokrat ve teknokrat bakan olduğu için beyin takımı diye adlandırılmış, fakat hiçbir konuda reform yapamadan görevden ayrılmıştı.

[45] Hilmi Kamil Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa: Siyasi Hayatı*, s. 368-388.

[46] Cihangir Gündoğdu, *The Anatomy of An Assassination: Assassination of Mahmud Şevket Paşa (11 June 1913)*, Boğaziçi Üniversitesi, M.A. Thesis, 2004, s. 272.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikaste kurban gitmesi ve Sait Halim'in sadarete getirilmesinden bir yıl geçtikten sonra seçimler yapılabilmiş ve Mebusan Meclisi toplanabilmiştir. Bu aşırı gecikme Osmanlı parlamenterizm telakkisi ve uygulanan siyasal rejim açısından anlamlıdır. 1914 baharında ilk toplantısını yapan III. Devre Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Almanya ile aktedilecek gizli ittifakın arefesinde tatile çıkacaktır. Talat Paşa'nın anlaşma sonrasında "mukadderat" dediği şey belki de Osmanlı parlamentarizminin kaderi olacaktır.[47]

Sait Halim Paşa'nın sadarete getirilişi son dönem Osmanlı Devlet telakkisini kavramak bakımından anlamlı bir örnek olaydır. Sait Halim, Osmanlı'dan özerk bir yönetim koparmış ve bunu Sultan Aziz devrinde tescil ettirmiş Kavalalı Hanedanına mensuptur. Merkezkaç güçlerin çok tipik bir temsilcisi olmasına rağmen, Abdülhamit'in saltanatı devrinde Şura-yı Devlette yükselmiş, "hürriyetin ilanından" sonra da Ayan Meclisi üyesi ve birçok hükümette Hariciye Nazırı olmuştur. Rejime eleştirel bakan bir düşünce adamı olmakla birlikte, birikimi, dil bilmesi, Batıyı tanıması, Jön Türkleri O'nun simgesel sadrazamlığına mecbur etmiştir. Jön Türk Devriminin temel karakterinin burjuva demokratik devrimi, kadrosunun ise küçük burjuva aydınları olduğunun kanıtı Talat Paşa'nın sadaretidir. [48]

İkinci Meşrutiyet dönemi aynı zamanda hâkimiyet-i milliye kavramının ilk kez telaffuz edildiği bir dönem olmuştur. İlk evrede saltanat ve monarşi telakkisi zayıflamış, seküler iktidar güçlenmiş, parlamentonun seçimle gelen kanadı sistemin egemen unsuru olmaya çalışmıştır. 1912 baharına kadar devam eden ve parlamentonun birinci devresine tekabül eden bu dönemde aynı zamanda İttihat ve Terakki kendi anti tezini (Hürriyet ve İtilaf) yaratmış, ara seçimleri muhalefet kazanmış, 1912 milletvekili genel seçimi baskıcı bir ortamda gerçekleşmiş, şaibeli sonuçlar alınmıştı. İttihat ve Terakki'nin meşruiyeti tartışmalı bir seçim galibiyeti elde etmesi ile başlayan siyasal bunalım Halaskar Zabitan muhtırası ile doruğa ulaşmıştır. Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti bu siyasal gerilime sistemin bulduğu yanıttır. Bu dönemde yürütmenin elini güçlendiren ve parlamentonun feshini kolaylaştıran anayasa hukuku formülleri bulunmuştur. Yürütmenin yasama karşısında üstünlüğünü sağlayan değişikler, yani vükelanın arkasına padişahın sembolik gücünü alarak, mebusan üzerinde egemen olmasını sağlanmış, sistemi yürütmenin üstünlüğü biçimine dönüştüren değişiklikler Kanunu Esasinin 7,

---

[47] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, C. III, s. 494.

[48] Ziya Şakir Soko, Yakın *Tarihimizin Üç Büyük Adamı, Talat Enver ve Cemal Paşalar*, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1944, s. 62-63.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

35. ve 43. maddeleri temelinde gerçekleşmiştir.[49]

Osmanlı meşrutiyeti Babıâli bürokratları arasında sürmekte olan muhafazakâr-yenileşmeci hizipler arasında verilen bir mücadele ile ilan edilmişti. Sultan Aziz ve V. Murat'ın tahttan indirilmesini örgütleyen Mithat Paşa yenilikçi partinin lideri olarak Şehzade Abdülhamit Efendi'yi tahta çıkarmış, Kanun-u Esasi ilan edilmiş, Osmanlı parlamanterizminin yolu açılmıştı. Geleneksel islam kamu hukuku yazarlarınca bid'at sayılan bu yol, halife sultanın iktidarının paylaşılması ve yasaların millet temsilcileri eliyle vaz'edilmesi ilkesine dayanıyordu. Oysaki İslam'da kanun koyma, belli bir toplumsal çoğunluğa değil şeriata ve ilme dayanır. Bu görüşle yönetsel olarak ulaşabilabilecek en uzak nokta bir Meşveret Meclisinden fazlası değildir. Oysaki Meşrutiyet idaresi, iktidarı zımnen laik, dünyevi bir temele oturtur. Gerek birinci, gerekse ikinci meşrutiyet döneminde statükocu toplumsal-siyasal güçlerin meşruti idareyi bid'at saymalarının kökeninde böyle bir ideolojik öncül yatar.

Netice itibariyle, meşrutiyet Doğulu bir mutlak monark olan Osmanlı Sultanının iktidarının sınırlanması rejimi olarak tanımlanabilir. Birinci Meşrutiyet bu yolda atılmış, önemli fakat başarısız bir adımdır. Meşrutiyet idaresinin teessüsünü sağlayan Jön Türk Devrimidir. Bu devrimin arkasındaki siyasal güç de İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Cemiyet, ana çizgileriyle, aydınlanma çağları sonrasına tesadüf eden burjuva devrimleri ideojisine sahip çıkmıştır. Bu ideoloji hiç kuşku yok ki, anti- aristokratik, anti- monarşik ve anti feodal özellikler gösterir. İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki partisinin siyasal serüveni de bu eksende özetlenebilir.

Ahmet İzzet Paşa kabinesi ve Mondros Mütarekesi ile noktalanan İkinci Meşrutiyet serüveni on yıla sığan hızlı bir süreç olmuştur. Bu sürecin uluslar arası güçlere ve iç politik dengelere dayanan boyutları vardır. Bu süreçte, resmi ideolojisi Pan-Ottomanizm ve "ittihad-ı anasıra" dayanan siyasal statüko hızla çöktü; imparatorluk dağıldı. Üç dönem süren meşrutiyet parlamentarizmi, peş peşe yaşanan Mebusan fesihlerinden sonuncusu 21 Aralık 1918'de gerçekleşti. Anadolu ihtilalinin uç vermesi ve ülke yönetiminin Müdafaa-ı Hukuk önderlerinin eline geçmesi üzerine, anayasa gereği dördüncü dönem Mebusan Meclisi seçimleri yapıldı. Bu meclise seçilenler arasında Erzurum merkez livasından seçilen Mustafa Kemal Paşa da vardı. O'nun önderliği

---

[49] Kanunu Esasinin 5 Şaban 1327 Tarihli 7, 35 ve 43. Mevad-ı Muaddelesini Muaddil Kanun (15 Mayıs 1330 tarihlidir); 7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanunu Esasinin 102. Maddesi; 2 Recep 1332 Tarihli 7. ve 43. Mevaddı Muaddelesi Muaddil Kanunlar için bkz. Düstur, İkinci Tertip, C. 6, s. 749-750; C. 7, s. 224-225. Atıfta bulunan Server F. Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976, s. 52-53.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

altında yürütülecek olan Anadolu İhtilali ve Türkiye Büyük Millet Meclisi rejimi büyük ölçüde meşrutiyet parlamentarizminin mirasçısı olmuş, yeni Türk Devleti'nin yasama teamülleri meşrutiyet parlamentosundan devralınmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ